

‘HET WARE RECHT IS KUNST’

Wat is recht? Hoe moeten we recht interpreteren? Is recht een wetenschap? Het zijn enkele van de vele vragen waarover rechtsfilosofen zich buigen. In zijn nieuwste boek betoogt rechtsfilosoof en historicus Timo Slootweg dat het ware recht geen rationele wetenschap is maar kunst. Als het recht kunst is, dan zou de rechtenfaculteit misschien meer een kunstacademie moeten zijn, met minder aandacht voor het positieve recht en de rechtspraktijk en meer ruimte voor bezinning en reflectie.

DOOR ALIEKE BRUINS FOTO GEERT SNOEIJER

Om rustig te kunnen spreken stelt Timo Slootweg (1962) voor om niet in de rechtenfaculteit van de Universiteit Leiden af te spreken, waar hij rechtsfilosofie doceert, maar bij hem thuis in Den Haag. Terwijl hij koffie zet, zegt hij dat hij graag eerst enkele misverstanden uit de weg wil ruimen.

RELIGIEUS PERSPECTIEF

Een van die misverstanden betreft het werk van de rechtsgeleerde Paul Scholten (1875-1946). Werk en man inspireren Slootweg zeer, hij heeft er veel over geschreven. Scholten was een autoriteit op het gebied van privaatrecht.

RONDOM RECHT

De rechtswetenschap is verweven met verschillende andere disciplines. Vaak worden ze beroerd door dezelfde dynamiek. In de rubriek ‘Rondom recht’ spreekt Mr. met deskundigen uit enkele van deze disciplines over ontwikkelingen in hun werkgebied en het belang van hun werk voor de rechtspraktijk.

Ook hield hij zich bezig met de algemene begrippen, achtergronden en systematiek, en het wezen van het recht. Hij schreef talrijke rechtsfilosofische en rechtstheologische artikelen over de grondslag van de beslissing, vanuit een religieus perspectief. Het theïstisch existentialisme en christelijk personalisme zijn daarbij van grote betekenis: niet het gezonde verstand en het algemeen redelijk inzicht bepalen onze houding tegenover zedelijke vraagstukken, maar irrationele en persoonlijke elementen als de intuïtie en de wil. Een belangrijk kenmerk van het personalisme is dat het zich verzet tegen veralgemenisering. Het kent geen onveranderlijk wezen. Het richt zich tegen elke poging de mens voor eens en altijd te begrijpen. Het personalisme keert zich vooral tegen denkwijzen die de persoon benaderen als ondergeschikt deel van een groter geheel, zoals een natuurorde of staatsidee. De mens maakt als vrije persoon geen deel uit van een groter geheel. Het past niet bij zijn unieke plaats en waardigheid in de samenleving. “Onder invloed van het rationalisme is de aandacht voor Scholtens werk geleidelijk aan tot kennistheorie en methodologie versmald”, zegt Slootweg. “Men heeft ge-

dacht: we hoeven hem niet te bestuderen als het gaat om religiositeit, want dat deel is achterhaald. *God is dood*. Maar Scholtens intellectuele erfenis is onlosmakelijk verbonden met zijn levensbeschouwelijke en theologische beschouwingen. Zonder die beschouwingen kun je zijn werk niet begrijpen.”

Met filosoof, jurist en psycholoog Bas Hengstmengel richtte Slootweg een paar jaar geleden het Paul Scholten Genootschap op (zie kader op pagina 72), om bekendheid te geven aan Scholtens rechtsfilosofische en rechtstheologische opvattingen en de doorwerking die zijn christelijk personalisme ook nu nog heeft. Want Scholtens personalisme is nog altijd actueel, benadrukt Slootweg. “Neem je de ruimte om erover na te denken, dan begrijp je ook het rechtsfilosofische belang van Scholtens werk buiten de sfeer van religie.”

ARS INVENIENDI

In januari van dit jaar publiceerde Slootweg zijn monografie *Uit de schaduw van de wet. Inleiding tot de esthetica van het recht*, met daarin opnieuw aandacht voor Scholtens gedachtengoed. “Scholten betoogt dat het recht rechtsvinding en wetenschappelijke elementen kent, maar dat het ten diepste geen rationele wetenschap is, maar – net als religie – een vorm van kunst. Ten diepste gaat het om het scheppen. *Ars inveniendi*. Uitvinden wat recht is. Ik heb me afgevraagd waarom dit zo zou kunnen zijn en onderzocht wat dat filosofisch zou kunnen betekenen.” In zijn boek verkent Slootweg de kunstzinnige en schepende aard van het recht. Hij vat het ware recht op als een zoeken naar gerechtigheid die als Schoonheid moet worden aangemerkt. Onder verwijzing naar onder meer Nietzsche en Kierkegaard beargumenteert hij dat de

meest geschikte aanknopingspunten voor een werkelijkheidsgetrouwe filosofie en wetenschap niet in de zuivere rede te vinden zijn, maar in de dichtkunst, mythe en religie. Het recht, zo stelt Slootweg, is sterk vormgegeven door het Griekse en Romeinse rationalisme. Hij omschrijft het rationalisme als “een kinderlijk bijgelovige gehechtheid aan het denken”. “Er is een angstige drang tot eenheid, veiligheid, geslotenheid en rust. Die vindt men in het wetmatige, het algemene, het algemeen geldige, tijdloze en objectieve. De *scheppende dimensie* van de rechterlijke beslissing is onderbelicht gebleven, veronachtzaamd, een *black box* voor rechtsgeleerden.” Er is volgens Slootweg “een chronische beheptheid” van de rechtsgeleerdheid om zich te beperken tot reflectie op rationele en wetenschappelijke rechtsvinding, wars van religiositeit, terwijl juist de waarheidsopvatting van de religieuze traditie van essentieel belang is voor de esthetica van moraal en recht. “Het joods-christelijke personalisme zoekt de gerechtigheid in de verbondenheid van ‘ik en jij’. Het eigenlijke menselijke bestaan is gelegen in de kunst van de verantwoordelijkheid voor de concrete ander. Deze gerechtigheid vereist een esthetisch ontwikkeld geweten en oordeelsvermogen.”

“EEN OUDERE
RECHTER IS NIET
PER SE BETER.
EEN JONGERE
RECHTER KAN
HEEL WIJS ZIJN”

van de wet, tegenover persoonlijk geweten, met religie als dragende pijler. Scholten betoogt dat de rechterlijke beslissing gebaseerd moet zijn op persoonlijk oordeel, op grond van eigen geweten en geschraagd door geloof in God. Over de betekenis van de wet en de toepassing daarvan beslist niet de wetgever, maar de rechter, die de wet in zijn oordeel ‘uitlegt’. Zijn persoonlijke geweten heeft het laatste woord. De rechter heeft daarmee een grote verantwoordelijkheid.

Gaat hij daaraan voorbij, wentelt hij die van zich af, dan wordt het proces willekeurig. Het fundament voor deze verantwoordelijkheid is de persoonlijke verhouding tot de ander. Niettemin kan het geweten dwalen. Daarom moet het geweten *gevormd* worden.

Scholten zet er vraagtekens bij of mensen deze persoonlijke verantwoordelijkheid kunnen dragen. Slootweg: “Gaan deweg is de mens zijn ‘relatievermogen’ kwijtgeraakt. Dat is de diepere betekenis van het verhaal van de zondeval: door te eten van de Boom der Kennis is hij gedepersonaliseerd. We zijn ook gedetermineerd door onze opvoeding, door vooroordelen. Van nature gaat de mens zijn verantwoordelijkheid uit de weg. Hij ziet deze als een last.”

Alleen met enig ‘geweld’ kunnen mensen ertoe worden aangezet om hun verantwoordelijkheid te nemen, betoogt hij. “Dat geweld kan de religie zijn, zoals Scholten betoogt, of een levensbeschouwing, maar ook literatuur en poëzie, of een andere vorm van kunst. Zij spreken tot de verbeelding en kunnen een grote bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het oordeelsvermogen. Het kan ook de ethiek zijn die opbloeit uit levend contact met de ander. Het moet iets bijzonders zijn dat de mens uit zijn

PERSOONLIJKE VERANTWOORDELIJKHEID

In de inleiding van Slootwegs boek over de rechtsmethodologie van Scholten, *De grondslag van de beslissing*, staat legisme, de stroming uit de negentiende eeuw die leert dat de rechter al het recht ontleent aan de wet en dat hij zich zou moeten beperken tot een mechanische toepassing

WIE IS TIMO SLOOTWEG?

Timo Slootweg studeerde geschiedenis en wijsbegeerte. In 2000 promoveerde hij in de wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam op *Geschiedenis en ethiek: Historisch besef in de traditie van Hegel, Heidegger en Derrida*. Slootweg is universitair docent bij de Afdeling rechtsfilosofie van het Departement metajuridica van de Universiteit Leiden, waar hij rechtsfilosofie doceert. Zijn huidige onderzoeksbelangstelling betreft de filosofie, de theologie en de esthetica van het recht in ver-

band met het Duitse idealisme, het (christelijk) existentialisme en het postmodernisme.

Enkele publicaties van Slootweg in boekvorm zijn *Kantlijnen. Filosofie en de idee van de universiteit* (2002); *Bij tijd en wijle. Essays over rust als ethos* (2004); *Soevereiniteit en Recht* (2009) en *Recht en Persoon. Verkenningen in de rechtstheologie van Paul Scholten* (2013). In januari 2016 verscheen zijn boek *In de schaduw van de wet. Inleiding tot de esthetica van het recht* (Garant, Antwerpen).

HET PAUL SCHOLTEN GENOOTSCHAP

Het Paul Scholten Genootschap wil bijdragen aan de bevordering, verdieping en verspreiding van het inzicht in het bredere verband van geloof en rechtsgeleerdheid. Het wil bekendheid geven aan de rechtsfilosofische en rechtstheologische opvattingen van Paul Scholten en de doorwerking van zijn christelijk personalisme in de huidige filosofie en samenleving. Het genootschap organiseert bijeenkomsten, bevordert onderwijs en onderzoeksactiviteiten en houdt zich bezig met het archiveren, openbaar maken en beschikbaar stellen van publicaties over Scholten.

comfortzone haalt, dat hem dwingt tot nadenken.” Niet elke levensbeschouwing is hiervoor geschikt. “Een levensbeschouwing als het socialisme of het boeddhisme, die mensen ertoe aanzet zichzelf te verliezen in het collectief of in de al-eenheid van het Niets, zou minder geschikt zijn. Het humanisme, waarin de liefde voor de mensheid centraal staat, maar de mens als persoon niet wordt gezien, eveneens.” Liefde voor de mens in het algemeen is, stelt hij, niets anders dan haat en onverschilligheid voor de mens in het bijzonder. Ook niet alle kunst en literatuur draagt evenzeer bij aan de mobilisatie van de persoon. “De religieuze literatuur van de Bijbel is erg interessant, allereerst omdat die een God opvoert die Persoon is, en verder omdat die Persoon dan door wetgeleerden, legisten, is vermoord.”

DE WIJZE RECHTER

Slootweg citeert Scholten: “‘Wij kunnen ons zelf niet onbesmet houden, we moeten hopen, dat God ons reinigt, als wij in de modder stappen.’ Prachtig! De meest gevierde rechtsgeleerde van die tijd, misschien zelfs ook nu nog, was zó bescheiden. Het recht is modder. Een noodzakelijk kwaad, een gevaarlijke toestand. Niet dat we naar de hel gaan, maar dat we de ander tekort doen.” Wijs is de rechter die zijn geleerdheid ondergeschikt maakt aan zijn handelen, zei Scholten. Slootweg: “Men zegt: wijsheid komt met de jaren. Dit wil niet zeggen dat een oudere rechter altijd beter is. Hij kan afgestompt zijn, niet in staat om zich te verwonderen en creatieve op-

lossingen te verzinnen. Terwijl een jongere rechter al jong heel wijs kan zijn.”

‘Praktische zorg’ is: wie kan zichzelf ooit zo wijs maken? “Iedereen schiet tekort. Wat overblijft is schuldgevoel. Dat is ook op zijn plaats. Het is heel belangrijk om te leren het recht voortdurend te relativeren. We moeten het onszelf niet te gemakkelijk maken.”

MENSWETENSCHAP

De tijd van het legisme is voorbij, stelt Slootweg. “Dit zie je bijvoorbeeld aan het belang dat gehecht wordt aan rechtsbeginselen als redelijkheid en billijkheid. Maar dit maakt het probleem juist dringender. De rechter is voor ieder oordeel persoonlijk verantwoordelijk, maar open normen zetten hem nadrukkelijker aan tot een persoonlijkere rechtsvinding. Maar uiteraard is met dergelijke ontwikkelingen zijn verlegenheid tegenover de verantwoordelijkheid niet verholpen.”

Met de ontwikkeling van het oordeelsvermogen en het bevorderen van de ‘besluit-vaardigheid’ kan men daarom

niet vroeg genoeg beginnen, betoogt hij, waarbij hij wijst op het belang van de pedagogiek. “Scholten ging niet voor niets om met invloedrijke pedagogen als Philip Kohnstamm.”

Vanuit dit perspectief gezien mankeert er nogal wat aan het onderwijs aan de juridische faculteit, meent Slootweg. “In de rechtenstudie is te weinig tijd voor rust, zelfreflectie en bezinning. Het gaat te weinig over de ontwikkeling van oordeelsvorming. Veel

aandacht gaat uit naar positiefrechtelijke vakken, waar meer vraag naar is uit de arbeidsmarkt. Ik heb lesgegeven aan verschillende faculteiten en ik kan zeggen dat ik geen discipline ken die er zo goed in geslaagd is om de filosofische reflectie buiten de deur te houden en te marginaliseren als de juridische.”

Slootweg pleit ervoor dat de rechtenstudie academischer wordt, waarbij studenten minder belast worden met de praktijk en met positief recht. “Als je dit spoor volgt, zou je een heel andere geleerdheid tot ontwikkeling brengen en een andere studentenpopulatie interesseren. Rechten zou meer een menswetenschap worden.” Later voegt hij hieraan toe: “Als het recht een kunst is, dan zou de faculteit der Rechtsgeleerdheid wellicht ook meer een kunstacademie moeten zijn. Naar inhoud, geest en gezindheid.” ■

**“HET IS HEEL
BELANGRIJK OM
TE LEREN
HET RECHT
VOORTDUREND
TE RELATIVEREN”**